Centraal Planbureau

Decemberraming: Economisch vooruitzicht 2020

De Nederlandse economische groei valt terug door een afzwakking van de mondiale groei. Na een groei van ten minste 2% per jaar in de voorgaande vier jaar valt de bbp-groei terug naar 1,7% in 2019 en 1,3% in 2020.

De werkloosheid bereikt haar laagste punt in 2019, maar blijft volgend jaar nog steeds uitzonderlijk laag. Door de krapte op de arbeidsmarkt loopt de contractloonstijging op. De inflatie stijgt in 2020 minder hard. Het overschot op de begroting wordt kleiner door expansief beleid en zwakkere groei, maar de daling wordt gedempt door aanzienlijke onderuitputting.

Belangrijkste risico's blijven het Amerikaans handelsbeleid en de Brexit. De stikstofproblematiek kan op termijn voor problemen zorgen.

De Nederlandse economie zwakt af, maar het bbp blijft wel harder groeien dan gemiddeld in Europa

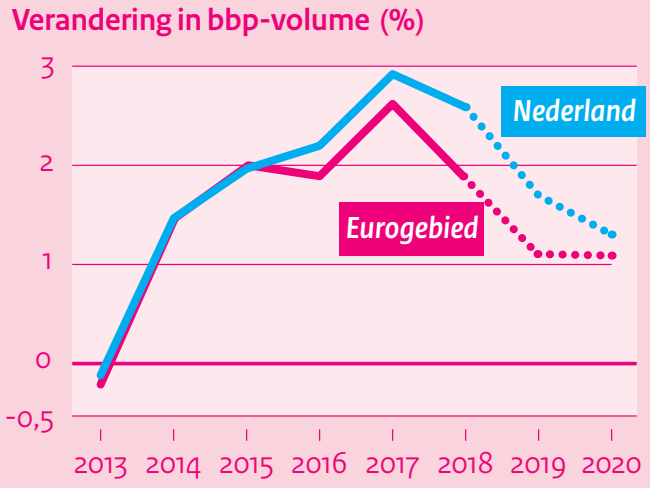

CPB Policy Brief

december 2019

Economisch vooruitzicht 2020

De Nederlandse **economie** zwakt af door tegenwind uit buitenland en door stikstof, maar presteert beter dan de eurozone

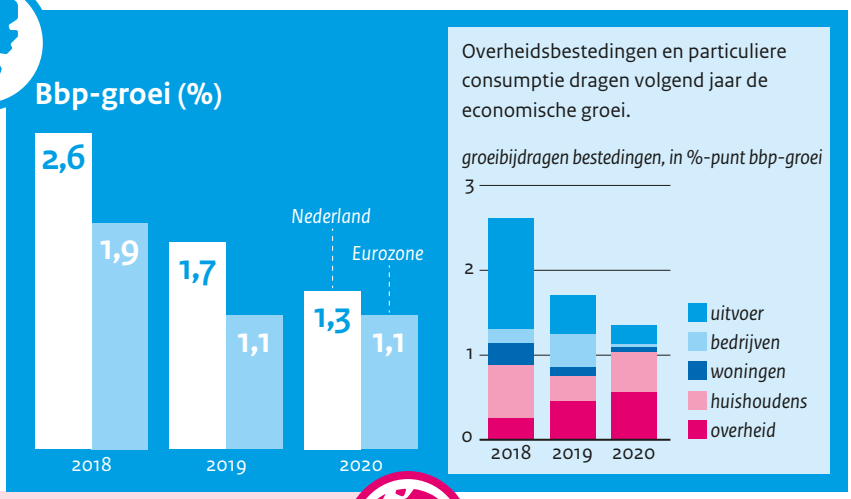

Risico's

Brexit

handelsbeleid Amerika

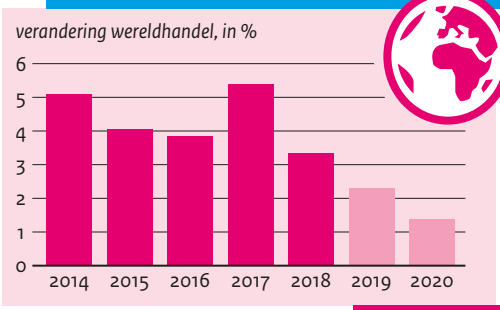

Wereldhandel valt terug en mondiale bbp groei zwakt af van **3,6%** in 2018 tot **2,9%** in 2019 en **3,0%** in 2020, de laagste groei sinds 2009

Werkloosheid wordt iets hoger, maar is historisch gezien nog steeds laag

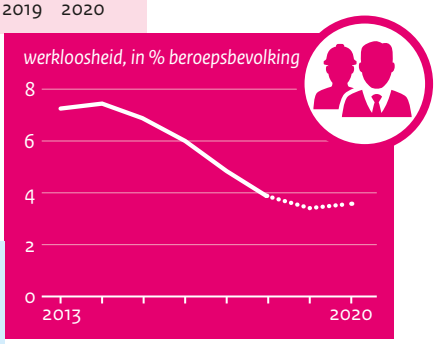

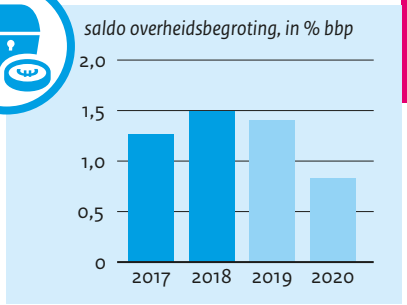

Begrotingsoverschot loopt terug door zwakkere economische groei en expansief beleid; wel wordt in 2020 een onderuitputting van **3 mld** op overheidsbestedingen verwacht

Bouwsector blijft groeien, ook na **PAS-uitspraak**; macro-economische effecten zijn beperkt

+5,3% *groei toegevoegde waarde in Q3 (t.o.v. Q3 2018)*

9,4 maanden *werkvoorraad in oktober 2019 is relatief hoog*

-0,1 %-punt *verwacht effect op bbp in 2020*

Pensioenen blijven bijna gelijk door uitstel van kortingen, maar koopkracht van gepensioneerden blijft achter

+2,1% *in doorsnee*

+1,0% *gepensioneerden*

© Centraal Planbureau, Den Haag 2019

Samenvatting

De Nederlandse economische groei valt terug door de mondiale groeiafzwakking en in mindere mate door de stikstof- en PFAS-problematiek. De tegenwind hangt samen met de hoge mate van beleidsonzekerheid, voortkomend uit Amerikaans handelsbeleid en in mindere mate de Brexit. Dit tast het vertrouwen van bedrijven en consumenten aan. De uitvoergroei slinkt hierdoor en de bedrijfsinvesteringen worden gedrukt. Daarnaast, maar in mindere mate, heeft de stikstof- en PFAS-problematiek een neerwaarts effect op de groei van circa 0,1%-punt in 2020. De groei van het beschikbaar inkomen van huishoudens blijft solide, wat positief uitwerkt op de consumptie. Het expansieve begrotingsbeleid werkt via lastenverlichting en hogere overheidsuitgaven positief uit op de binnenlandse bestedingen. Na een groei van ten minste 2% per jaar in de voorgaande vier jaar valt de bbp-groei terug tot 1,7% in 2019 en 1,3% in 2020.

De werkloosheid loopt volgend jaar licht op, maar blijft historisch gezien laag. Door de lagere economische groei neemt de werkgelegenheidsgroei af. Bij een afvlakkende stijging van het arbeidsaanbod leidt de afname van de werkgelegenheidsgroei tot een lichte oploop van de werkloosheid, van 3,4% in 2019 naar 3,6% in 2020. Door de krapte op de arbeidsmarkt en de hogere inflatie loopt de cao-loonstijging op van 2,5% dit jaar naar 2,8% volgend jaar. De inflatie stijgt volgend jaar minder hard doordat het niveaueffect van de verhoging van de indirecte belastingen van vorig jaar eruit valt. Tegelijkertijd hebben hogere loonkosten en een toename van de huurprijzen een opwaarts effect op de inflatie. Per saldo daalt de inflatie, afgemeten aan de hicp, van 2,7% in 2019 naar 1,4% in 2020.

Door uitstel van kortingen blijven in 2020 de meeste pensioenenuitkeringen vooralsnog nagenoeg gelijk en stijgen de pensioenpremies beperkt. Als gevolg van de aangekondigde vrijstellingsregeling voor fondsen met een dekkingsgraad van minimaal 90% wordt voor de meeste pensioenfondsen het doorvoeren van kortingen en premieverhogingen uitgesteld tot 2021. De koopkracht van gepensioneerden staat volgend jaar hierdoor minder onder druk. In doorsnee neemt de koopkracht volgend jaar met 2,1% toe door de reële loonstijging en beleidsmaatregelen, zoals de verhoging van de algemene heffingskorting. Hoewel gepensioneerden voordeel hebben van een hogere algemene heffingskorting, krijgen ze nauwelijks indexatie over hun aanvullende pensioen, waardoor hun koopkrachtstijging volgend jaar op 1,0% uitkomt.

Het begrotingsoverschot loopt volgend jaar terug door expansief beleid en zwakkere groei. Het begrotingsoverschot daalt van 1,4% bbp in 2019 naar 0,8% in 2020 door de afzwakking van de economische groei en expansief begrotingsbeleid. Binnen de kabinetsperiode stijgen de uitgaven aan onderwijs eenmalig met 300 mln euro voor hogere lonen. Ook wordt er 500 mln euro uitgegeven aan de stikstofproblematiek. Tegelijkertijd blijft de arbeidsmarkt krap en leidt de stikstofproblematiek tot vertraging bij infrastructuurprojecten, waardoor de begroting volgend jaar per saldo minder expansief is dan beoogd.

Het Amerikaanse handelsbeleid en de Brexit blijven de belangrijkste risico's voor de Nederlandse economie, dit en volgend jaar; een nieuw risico is de stikstof- en PFAS-problematiek. De VS heeft vooralsnog geen extra heffing op de invoer van Japanse en Europese auto's aangekondigd, maar het risico lijkt nog niet geheel van de baan. De handelsrelatie tussen de VS en China keert met het recente akkoord terug naar de situatie van voor de zomer; het akkoord creëert een adempauze voor verdere onderhandelingen. Met een ruime meerderheid voor de Conservatieven na de verkiezingen op 12 december lijkt de Brexit een feit. De onderhandelingen over een nieuwe handelsovereenkomst tussen het VK en de EU kunnen echter voor nieuwe onzekerheid leiden, zeker als de deadline van eind 2020 niet wordt gehaald. Een nieuw binnenlands risico is de stikstof- en PFAS-problematiek. Hoewel bouwbedrijven op dit moment nog gevulde orderportefeuilles hebben, kan dat op termijn veranderen daar er minder nieuwe bouwvergunningen worden afgegeven.

Tabel 1 Kerngegevens voor Nederland, 2015-2020

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	mutaties per jaar in %					
Internationale economie						
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	4,2	3,9	5,5	3,3	2,3	1,4
Concurrentenprijs (a)	5,0	-3,0	2,1	0,3	2,3	1,0
Olieprijs (dollars per vat)	52,4	43,8	54,3	70,9	63,8	58,7
Eurokoers (dollar per euro)	1,11	1,11	1,13	1,18	1,12	1,11
Lange rente Nederland (niveau in %)	0,7	0,3	0,5	0,6	-0,1	-0,2
Volume bbp en bestedingen						
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	2,0	2,2	2,9	2,6	1,7	1,3
Consumptie huishoudens	2,0	1,1	2,1	2,3	1,4	1,9
Consumptie overheid	-0,1	1,3	0,9	1,6	1,7	2,3
Investeringen (inclusief voorraden)	29,1	-6,7	4,2	2,2	4,6	1,1
Uitvoer van goederen en diensten	7,4	1,7	6,5	3,7	2,3	2,2
Invoer van goederen en diensten	14,5	-2,0	6,2	3,3	3,0	2,9
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijs bruto binnenlands product	0,8	0,5	1,3	2,2	2,9	1,7
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	1,5	-1,3	1,3	1,0	1,2	1,0
Prijs goedereninvoer	-5,0	-4,5	3,6	2,7	-0,8	-0,2
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	0,2	0,1	1,3	1,6	2,7	1,4
Loonvoet bedrijven (per uur)	-0,2	0,7	0,9	1,8	3,0	3,0
Cao-loon bedrijven (c)	1,2	1,5	1,5	2,0	2,5	2,8
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	1,0	2,5	0,2	0,1	1,0	2,1
Arbeidsmarkt						
Beroepsbevolking	0,4	0,4	0,8	1,2	1,5	0,9
Werkzame beroepsbevolking	1,0	1,3	2,1	2,3	1,9	0,7
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	614	538	438	350	315	335
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %	6,9	6,0	4,9	3,8	3,4	3,6
Werkgelegenheid (in uren)	1,0	2,4	2,0	2,2	1,7	0,8
Overig						
Arbeidsinkomensquote (niveau in %)	72,8	73,9	73,3	73,1	73,9	74,8
Arbeidsproductiviteit bedrijven (per uur)	0,8	-0,2	0,9	0,6	0,1	0,6
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (b)	2,8	3,9	3,0	2,8	3,1	3,8
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	6,3	8,1	10,8	11,2	9,4	9,5
	niveau in % bbp					
Collectieve sector						
EMU-saldo	-2,0	0,0	1,3	1,5	1,4	0,8
EMU-schuld (ultimo jaar)	64,6	61,9	56,9	52,4	49,0	46,6
Collectieve lasten	36,9	38,4	38,6	38,7	39,2	38,9
Bruto collectieve uitgaven	45,0	44,0	42,9	42,5	42,2	42,6

(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.
(b) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen.
(c) Voorheen contractloon bedrijven.

1 De economie in 2019 en 2020

De mondiale economie

De mondiale economie zwakt af door de toegenomen onzekerheid, onder meer als gevolg van het Amerikaanse handelsbeleid en de wisselende signalen over dat beleid. De mondiale bbp-groei zwakt af van 3,6% in 2018 tot 2,9% in 2019 en 3,0% in 2020, de laagste groei sinds 2009. Deze groeivertragingen worden gedreven door de al ingestelde tarieven maar bovenal door aanblijvende onzekerheid over het Amerikaanse handelsbeleid en in mindere mate de Brexit. Positief is dat er een handelsakkoord is tussen de VS en China dat de handelsrelatie terug laat keren naar de situatie van voor de zomer; het akkoord creëert een adempauze voor verdere onderhandelingen. Tegelijkertijd zorgen berichten over nieuwe tarieven (zoals staal uit Brazilië en Argentinië en wijn uit Frankrijk) voor aanhoudende onzekerheid. Naast de toegenomen handelsonzekerheid, hangt de lage bbp-groei in 2019 mede samen met een wereldwijde daling in handel in voertuigen, onder andere door vraaguitval in China.

Na een sterke verzwakking dit jaar trekt de wereldhandel volgend jaar iets aan. Door de terugloop van de groei van invoer-intensieve investeringen daalt de wereldhandel van 4,3% in 2018 tot 1,3% in 2019 en 1,7% in 2020 (zie figuur 1, links). Het patroon van de relevante wereldhandel wordt ook beïnvloed door anticipatie op de opnieuw verschoven Brexit-deadline, nu eind januari 2020. Eerder leidde voorraadvorming tot hoge importen in het eerste en derde kwartaal vanuit het Verenigd Koninkrijk en daarmee een tijdelijk opwaarts effect op de relevante wereldhandel. Met de naar 31 januari verschoven Brexit-deadline worden hoog blijvende voorraden verwacht in het vierde kwartaal, gevolgd door een afbouw van de voorraden in 2020, met doorwerking op de relevante wereldhandel. [1]

Figuur 1 Groei (relevante) wereldhandel valt terug, in EU vooral in motorvoertuigen en kapitaalgoederen

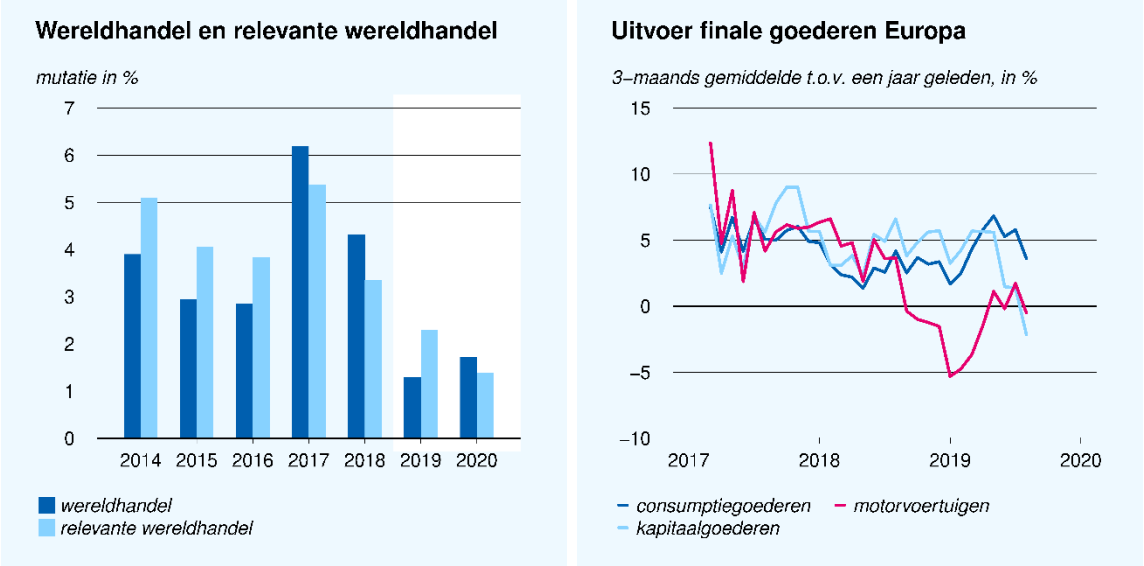

Bron: CPB en Eurostat (link).

[1] De technische ramingen van wisselkoersen, olieprijzen en rentes zijn gebaseerd op data van week 44 (28 oktober – 4 november). De ramingen van de korte rente, de lange rente en de olieprijs zijn gebaseerd op marktverwachtingen. De pensioenramingen zijn gebaseerd op de stand van de rente en dekkingsgraden van eind oktober, die beschikbaar kwamen half november. De loonraming is gebaseerd op de stand van afgesloten cao-akkoorden voor 2020 van eind november 2019. Recentere afgesproken cao's, waaronder die voor de horeca, het basisonderwijs en de ziekenhuizen, zijn niet meegenomen.

De groei in het eurogebied is gematigd. De bbp-groei valt terug van 1,9% vorig jaar tot 1,1% in 2019 en 2020. Deze terugval komt met name door een minder gunstige ontwikkeling van de externe vraag als gevolg van een afzwakkende wereldeconomie. Vooral Duitsland heeft te kampen met een terugvallende vraag naar auto's buiten de eurozone. Daarnaast drukt de aanhoudende onzekerheid de vraag naar kapitaalgoederen voor investeringen. Andere grote Europese economieën, zoals Frankrijk en Spanje, groeien ondertussen gestaag door. Door de verdere toename van de werkgelegenheid en de flinke loonstijging ontwikkelen de binnenlandse bestedingen zich beter dan de uitvoer in het eurogebied. De meer op de binnenlandse vraag gerichte dienstensector is dan ook positiever gestemd dan de industrie. De economische groei in het eurogebied is echter onvoldoende krachtig om de inflatie te doen oplopen. Met 1,2% dit en volgend jaar blijft de inflatie onder de ECB-doelstelling (net onder de 2% op middellange termijn).

De Nederlandse economie

De Nederlands economische groei heeft ook last van de mondiale groeiafzwakking en in mindere mate van de stikstof- en PFAS-problematiek. Na een groei van ten minste 2% per jaar in de voorgaande vier jaar valt de bbp-groei terug naar 1,7% in 2019 en 1,3% in 2020. Daarmee ligt in 2020 de bbp-groei onder de potentiële groei.[2] De Nederlandse economie is in het derde kwartaal van dit jaar met 0,4% gegroeid ten opzichte van het vorige kwartaal, gelijk aan de groei in de eerste twee kwartalen van dit jaar. De handelsspanningen werken negatief door op de uitvoergroei, maar hebben ook een negatief effect op het producentenvertrouwen en daarmee op de bedrijfsinvesteringen. Vooral het producentenvertrouwen in de industrie is daarbij afgenomen; de daling voor de dienstensector was beperkt. Daarnaast, maar in mindere mate, hebben de stikstof- en PFAS-problematiek een neerwaarts effect op de groei van circa 0,1%-punt in 2020 (zie kader). De stikstof- en PFAS-problematiek leiden tot een lagere groei van de bedrijfs- en woninginvesteringen. De stikstof- en PFAS-problemen hebben ook gevolgen voor de agrarische sector, maar de gevolgen daarvan voor de totale bbp-groei en werkgelegenheid zijn marginaal. Ook de overheidsinvesteringen worden geraakt door de stikstof- en PFAS-problemen. Deels daardoor valt de groei van de overheidsinvesteringen lager uit dan dit jaar. De economische groei voor 2020 in Nederland overtreft die van het eurogebied voor het vijfde jaar op rij ondanks de stikstof- en PFAS-problematiek.

Figuur 2 Groei zwakt af door uitvoer, maar blijft die van het eurogebied overtreffen

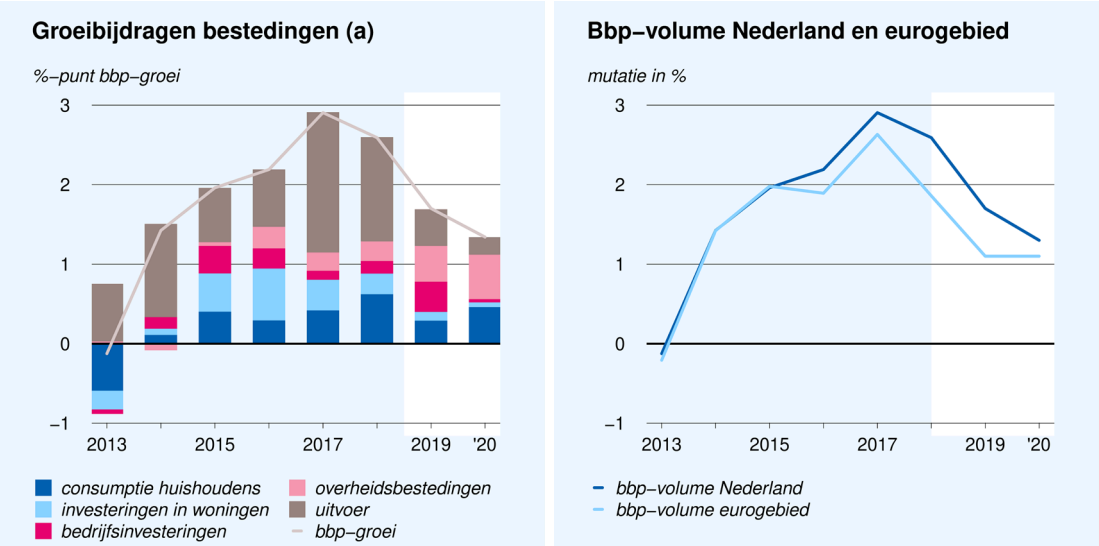

(a) De finale en gecumuleerde intermediaire invoer zijn in mindering gebracht op de bestedingscategorieën.
Bron: CBS, Eurostat en CPB (link).

[2] De potentiële groei in de periode 2018-2021 is 1,6% per jaar. Zie CPB, 2016, Middellangetermijnverkenning 2018-2021, CPB Boek 21. (link).

De particuliere consumptie en de overheidsbestedingen dragen volgend jaar de economische groei. De groei van de consumptie versnelt volgend jaar door een stevige groei van het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens. Dat laatste zit vooral in de lift door de sterke stijging van het reëel bruto inkomen per werknemer, maar ook door lastenverlichting voor huishoudens. De groei van de bedrijfsinvesteringen valt fors terug. Het is met name de onzekerheid over de toekomstige omzetgroei dat de groeiafzwakking plaatsvindt ondanks de hoge bezettingsgraad en lage kapitaalkosten. Zo neemt het producentenvertrouwen al ruim een jaar af. Ook geeft een toenemend aantal bedrijven aan dat er onvoldoende vraag is naar hun producten.[3] Door personeelstekorten in de bouw schakelt de groei van de investeringen in woningen terug naar een lager tempo, ondanks de schaarste die heerst op de woningmarkt. De stikstof- en PFAS-problematiek leiden weliswaar tot vertragingen bij sommige lopende bouwprojecten maar het effect daarvan op de bouwproductie is naar verwachting beperkt, omdat de vrijgekomen capaciteit deels op andere projecten kan worden ingezet (zie kader). Afgemeten aan de mutatie van het structurele begrotingssaldo is het begrotingsbeleid expansief, maar wel minder expansief dan beoogd. Dit komt door de onderuitputting vanwege een krappe arbeidsmarkt en de stikstof- en PFAS-problematiek.

De werkloosheid loopt volgend jaar licht op, maar blijft historisch gezien laag. Door de lagere economische groei neemt de werkgelegenheidsgroei af. Bij een afvlakkende stijging van het arbeidsaanbod, leidt de afname van de werkgelegenheidsgroei tot een lichte oploop van de werkloosheid, van 3,4% in 2019 naar 3,6% in 2020. Vanuit zowel historisch als internationaal perspectief is dat nog steeds laag. Dat de groei van het arbeidsaanbod afvlakt, houdt verband met de afnemende bevolkingsgroei en de vergrijzing. Daarnaast veroorzaakt het annuleren van de verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd in 2020 een afname van het arbeidsaanbod van ruim tienduizend personen. Het oplopen van de werkloosheid duidt erop dat de arbeidsmarkt na jaren van aanhoudende krapte enigszins ontspant. Ook de personeelstekorten zijn iets kleiner geworden.[4] De vacaturegraad loopt terug als gevolg van lagere productiegroei. In de bouw blijft de vacaturegraad ondanks recente afnames echter uitzonderlijk hoog (figuur 3, rechts).

Figuur 3 Werkloosheid loopt licht op (links) en vacaturegraad in de bouw blijft uitzonderlijk hoog (rechts)

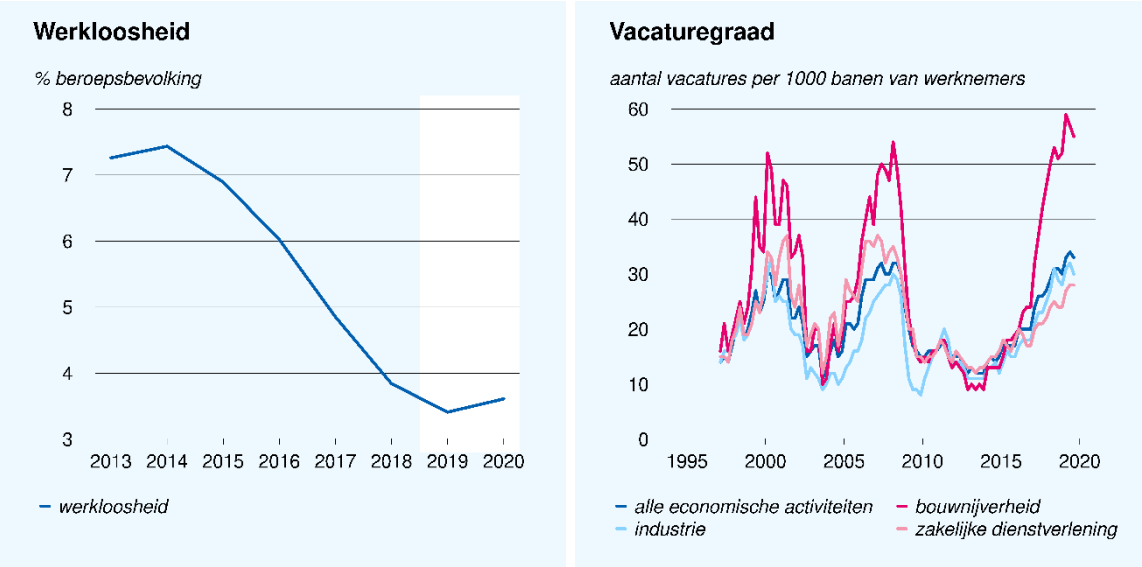

Bron: CBS en CPB (link).

[3] Zie CBS Conjunctuurenquête Nederland (link).
[4] Zie CBS Conjunctuurenquête Nederland (link).

Gevolgen PAS-uitspraak voor de bouwsector

In de ramingsperiode zijn de gevolgen van de PAS-uitspraak voor de bouwsector en de Nederlandse economie beperkt. De raming gaat uit van een verwaarloosbaar effect in 2019 en een negatief effect van 0,1%-punt in 2020 op de economische groei. Het beperkte effect is te verklaren doordat tot nu toe vooral de vergunningverlening is geraakt en niet de daadwerkelijke bouwactiviteiten. Daarnaast heeft de bouw een omvang van 5% in de totale economie, wat het effect van ontwikkelingen in de bouwsector op de totale economie dempt.

De PAS-uitspraak raakt op korte termijn vooral de vergunningverlening, terwijl bij de bouwactiviteiten nog weinig gevolgen zichtbaar zijn. Na de PAS-uitspraak van de Raad van State van 29 mei is de behandeling van nieuwe omgevingsvergunningen grotendeels stil komen te liggen. Vanaf juni zijn er 27% minder vergunningen verleend dan in dezelfde periode vorig jaar, wat deels te verklaren is door de uitspraak (a). Maar projecten met een onherroepelijke omgevingsvergunning kunnen ondanks de PAS-uitspraak doorgaan. Dat geldt bijvoorbeeld voor bijna alle woningbouwprojecten die dit jaar worden uitgevoerd en voor 80% van de projecten volgend jaar (a). Recente CBS-cijfers laten nog geen krimp in de bouwsector zien. De toegevoegde waarde in de bouwnijverheid steeg het derde kwartaal nog met 0,7% ten opzichte van een kwartaal eerder en steeg met 5,3% ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar eerder.

De PAS-uitspraak heeft nog niet geleid tot een trendbreuk in economische activiteit in de bouwsector en het effect wordt beperkt doordat vrijkomende bouwcapaciteit kan worden ingezet bij andere projecten. In de meest recente conjunctuurmeting van het EIB gaf 20% van de bouwbedrijven aan dat de productie in de voorgaande drie maanden was gestegen en 15% dat de productie was gedaald (b). Dit sluit aan bij de gestegen toegevoegde waarde in de bouwnijverheid. Bouwers geven nog steeds aan dat personeelstekorten een belangrijke belemmering zijn. Hierdoor blijft de gemiddelde werkvoorraad met 9,4 maanden in oktober relatief hoog in historisch perspectief (b). Door de krappe bouwarbeidsmarkt kan de capaciteit die bij vertraagde projecten vrijkomt bij andere projecten worden ingezet. Tegelijkertijd laat de vacature-indicator voor de bouw een dalende trend zien. Dit is een trend die zich al voor de PAS-uitspraak inzette. Ook de werkvoorraad is in oktober gedaald (b).

Door de beleidsreactie komt de vergunningverlening weer op gang. Sinds september is stapsgewijs weer een toetsingskader beschikbaar gekomen. Vooral bij projecten op grotere afstand van Natura 2000-gebieden kwam hiermee de vergunningverlening weer op gang. (a,c) Met het maatregelenpakket van 13 november kunnen ook voor woningbouw en belangrijke infrastructurele projecten op kortere afstand van Natura 2000-gebieden weer vergunningen worden verleend (d). Het aanvragen van een vergunning vereist wel extra ecologisch onderzoek. Knelpunten bij organisaties die dergelijke ecologische toetsen moeten uitvoeren en bij overheden die vergunningsaanvragen moeten beoordelen, kunnen leiden tot uitstel van sommige projecten (a).

Gevolgen PAS-uitspraak voor de bouwsector (vervolg)

Naast de gevolgen van de PAS-uitspraak heeft de bouwsector ook te maken met de PFAS-problematiek. Vanaf 1 juli 2019 gelden strengere eisen voor de verwerking van grond die PFAS – een verzameling van giftige stoffen – bevat. Zo'n 80% van de grond bevat PFAS. (a) Hierdoor moest een deel van deze grond na 1 juli in afwachting van een oplossing worden opgeslagen. Dat zorgde in aanvulling op de PAS-uitspraak voor vertragingen. Vanaf 29 november is de norm voor PFAS binnen het tijdelijke handelingskader PFAS verruimd, waardoor veel van de door de PFAS-problematiek geraakte grondwerkzaamheden weer doorgang kunnen vinden (e).

De macro-economische gevolgen van de PAS-uitspraak zijn beperkt. Een door NEO Observatory uitgevoerde analyse gaat uit van een 15%-punt lagere groei van de woningproductie in 2020, zonder aanvullende maatregelen (f). Het feitelijke aantal verleende vergunningen ligt echter hoger dan wat deze studie aanneemt en bovendien herstelt de vergunningverlening in september al weer. Het EIB heeft een studie op projectniveau uitgevoerd en vindt een daling van de groei van de woningproductie van 1,3%-punt in 2020 (2,4% in de totale bouw) ten opzichte van de groei zonder PAS-uitspraak (a). In 2019 verwachten beide instituten nog weinig gevolgen van de PAS-uitspraak. De studies van NEO Observatory en het EIB houden geen rekening met het feit dat een deel van de vrijkomende capaciteit bij andere projecten kan worden ingezet. Ook het recent aangekondigde beleid dat een deel van de productiedaling omkeert, is in deze studies niet meegenomen. Waarschijnlijk zullen de uiteindelijke gevolgen van de PAS-uitspraak lager uitvallen dan uit deze studies volgt. Het beperkte aandeel – van 5% – van de bouwsector in de totale economie zorgt er voor dat, ook rekening houdend met doorwerking, het effect op de economische groei beperkt is. Dit jaar is het effect op de economische groei verwaarloosbaar, volgend jaar is sprake van een negatief effect van 0,1%.

De gevolgen van de PAS-uitspraak en PFAS-problematiek zijn vooral van tijdelijke aard. De grootste effecten van de PAS-uitspraak zijn in 2020 en 2021 te verwachten, doordat er dan meer projecten zijn met een vergunning die op het moment van de PAS-uitspraak nog niet onherroepelijk was (a). Daarna nemen de gevolgen weer af, doordat projecten die daarna plaatsvinden, gebruik maken van vergunningen die zijn aangevraagd na het herstel van de vergunningverlening. Door het verhogen van de PFAS-norm is ook de PFAS-problematiek naar verwachting van tijdelijke aard.

(a) EIB, 2019, *Stikstof problematiek*, Economisch Instituut voor de Bouw, Amsterdam (link).
(b) EIB, 2019, *Orderportefeuilles bouw sterk afgenomen*. Economisch Instituut voor de Bouw, Amsterdam (link).
(c) Kamerbrief Stand van zakenbrief met inventarisatie projecten die mogelijk gevolgen ondervinden van de PAS-uitspraak, Kamerstukken II, DGNVLG-NP/19219179 (link).
(d) Kamerbrief Maatregelenpakket voor de stikstofproblematiek in de woningbouw- en infrastructuursector en voor de PFAS-problematiek, Kamerstukken II, 2019Z21888 (link).
(e) Kamerbrief Aanpassing tijdelijk handelingskader PFAS, Kamerstukken II, IenW/BSK-2019/251123 (link).
(f) W.J.J. Manshanden en O. Koops, 2019, *Prognoses woningbouw 2019–2024*, NEO Observatory (link).

Volgend jaar neemt de loongroei verder toe, ook al wordt de krapte op de arbeidsmarkt minder nijpend. In november 2019 waren de cao-lonen 2,7% hoger dan een jaar eerder, de sterkste stijging in tien jaar. De cao-loonstijging trekt aan, op dit moment is voor 2020 37% van de cao's afgesproken, met een gemiddelde loonstijging van 3,0%. De cao-loonstijging bij bedrijven stijgen volgend jaar met 2,8% tegenover 2,5% dit jaar. De loonvoet wordt geraamd op 3,0% in 2020 en 3,0% in 2019. De loongroei is het gevolg van een krappe arbeidsmarkt, maar wordt gedrukt door de lage trendmatige stijging van de arbeidsproductiviteit. Omdat de loonvoet harder stijgt dan de arbeidsproductiviteit, neemt de AIQ toe van 73,1% in 2018 naar 74,8% in 2020.

Volgend jaar stijgt de inflatie minder hard doordat het effect van de verhoging van de indirecte belastingen van vorig jaar eruit valt en de olieprijs daalt. De verhoging in januari 2019 van het lage btw-tarief, de energiebelasting voor huishoudens en de ODE-heffing, vallen vanaf januari 2020 uit de inflatiecijfers. Volgend jaar daalt de energiebelasting voor huishoudens. Dit drukt de inflatie. Daarnaast heeft een daling van de energieprijzen (olie- en gasprijzen) een drukkend effect op de inflatie. Daar staat een opwaarts effect tegenover van hogere loonkosten en een toename van de huurprijzen. De inflatie, afgemeten aan de hicp, neemt af van 2,7% in 2019 tot 1,4% in 2020. Daarmee ligt de inflatie in Nederland in 2020 0,2%-punt hoger dan de inflatie in de eurozone.

In 2020 blijven de meeste pensioenenuitkeringen nagenoeg gelijk en stijgen de pensioenpremies beperkt. De meeste pensioenen worden volgend jaar niet of nauwelijks geïndexeerd. Daarnaast wordt voor de meeste pensioenfondsen als gevolg van de aangekondigde vrijstellingsregeling voor fondsen met een dekkingsgraad van minimaal 90%, het doorvoeren van kortingen en premieverhogingen uitgesteld. In deze raming is dan ook verondersteld dat de pensioenpremies beperkt toenemen.

De koopkracht neemt volgend jaar toe door beleidsmaatregelen en stijgende reële lonen. De statische koopkracht neemt volgend jaar met 2,1% in doorsnee toe. De koopkrachttoename is toe te schrijven aan de stijging van de reële cao-lonen met 1,2%, en aan beleidsmaatregelen in 2020, waarvan de aanpassingen aan de arbeidskorting en de verhoging van de algemene heffingskorting de belangrijkste zijn. De invoering van het tweeschijvenstelsel heeft wisselende effecten voor verschillende groepen en is in doorsnee vooral gunstig voor de hoogste inkomens. Gepensioneerden hebben voordeel van de verhoging van de algemene heffingskorting, maar gemiddeld genomen nadeel van de invoering van het tweeschijvenstelsel. Daarnaast hebben gepensioneerden te maken met beperkte indexering van de aanvullende pensioenen, waardoor hun koopkrachtstijging beperkt blijft tot 1,0%.

De woningmarkt blijft krap. De huizenprijzen blijven stijgen, maar minder hard dan de afgelopen jaren het geval was. In het derde kwartaal van 2019 liggen de prijzen van bestaande koopwoningen landelijk 6,3% hoger dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. In 2018 groeiden huizenprijzen nog met 9,0% op jaarbasis, de grootste stijging sinds de crisis. De daling van het aantal transacties van bestaande koopwoningen vlakt af. Naar verwachting daalt het aantal transacties volgend jaar met 2,5%. Met name in de grote steden is de woningmarkt nog steeds krap en door de achterblijvende nieuwbouw neemt de krapte verder toe. Naast personeelstekorten in de bouw speelt op dit moment ook de stikstof- en PFAS-problematiek een rol. Doordat het verlenen van vergunningen grotendeels heeft stilgelegen, zijn er bij projecten die nog in voorbereiding zijn, vertragingen ontstaan die niet meer helemaal in te halen zijn. Het uitstel van deze projecten leidt vooral volgend jaar tot een lagere bouwproductie (zie kader). Mede hierdoor lag het aantal verleende bouwvergunningen in het derde kwartaal 27% lager dan een jaar eerder (zie kader). De woninginvesteringen stijgen dit jaar met 3,3%, tegenover 1,9% volgend jaar.

Het begrotingsoverschot loopt volgend jaar terug door expansief beleid en zwakkere groei. Het begrotingsoverschot is naar verwachting 1,4% bbp in 2019 en daalt naar 0,8% in 2020. Het overschot daalt door de afzwakking van de economische groei en expansief begrotingsbeleid, afgemeten aan de mutatie van het

structurele saldo. Binnen de kabinetsperiode stijgen de uitgaven aan onderwijs eenmalig met 300 mln euro voor hogere lonen. Ook wordt volgend jaar en het jaar erop 250 mln euro uitgegeven om de stikstofproblematiek aan te pakken. Tegelijkertijd is de begroting dit en volgend jaar minder expansief dan beoogd. Vanwege een krappe arbeidsmarkt, de stikstof- en PFAS-problematiek en de informatie in de Najaarsnota is in deze raming 4 mld euro onderuitputting voorzien voor dit jaar en 3 mld euro voor volgend jaar.

Figuur 4 Het begrotingssaldo in 2020 neemt af door expansief beleid, terwijl onderuitputting aanzienlijk blijft

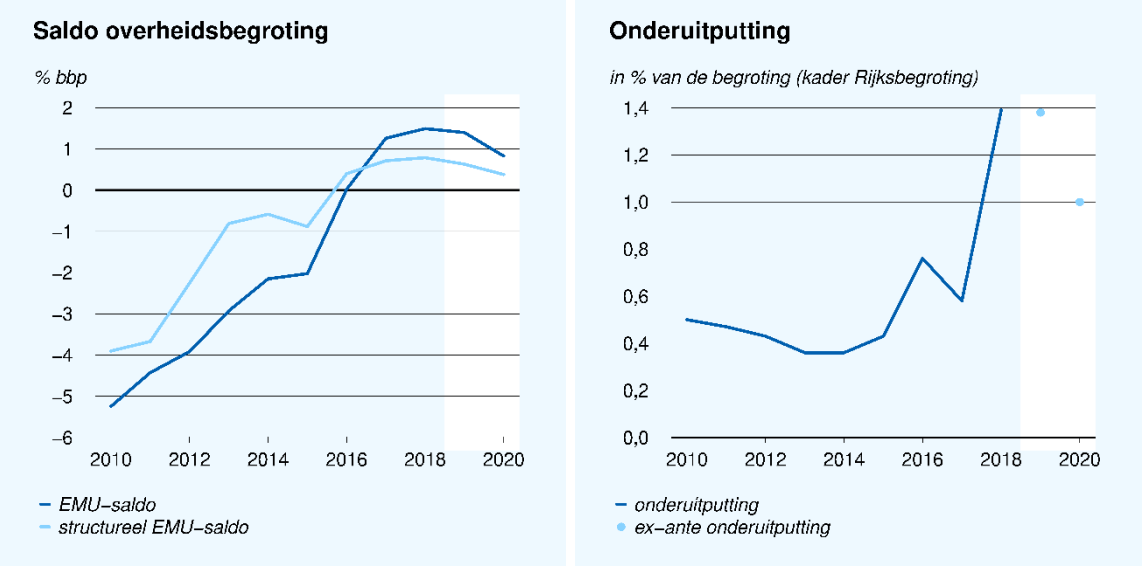

Bron: ministerie van Financiën, CPB (link).

Het Amerikaanse handelsbeleid en de Brexit blijven de belangrijkste risico's voor de Nederlandse economie dit en volgend jaar; een nieuw risico is de stikstof- en PFAS-problematiek. Voorlopig hebben bouwbedrijven nog gevulde orderportefeuilles, maar de stikstof- en PFAS-problematiek kunnen op termijn veranderen en gaan leiden tot banenverlies. Een ander nationaal risico betreft de onzekerheid of er additionele middelen nodig zijn na de uitspraak van de Hoge Raad in de Urgenda-zaak op 20 december dit jaar. Het niet verder verzwakken van de groei en de stabilisatie van diverse voorlopende indicatoren in de afgelopen maanden duiden op een stabilisatie van de economische groei in het eurogebied, al blijven de neerwaartse risico's vooral internationaal groot. Het gaat daarbij om het Amerikaanse handelsbeleid en de reacties daarop. De VS heeft vooralsnog geen extra heffing op de invoer van Japanse en Europese auto's aangekondigd, maar het risico lijkt nog niet geheel van de baan. De handelsrelatie tussen de VS en China keert met het recente akkoord terug naar de situatie van voor de zomer; het akkoord creëert een adempauze voor verdere onderhandelingen. Met een ruime meerderheid voor de Conservatieven na de verkiezingen op 12 december lijkt de Brexit een feit. De onderhandelingen over een nieuwe handelsovereenkomst tussen het VK en de EU kunnen echter voor nieuwe onzekerheid leiden, zeker als de deadline van eind 2020 niet wordt gehaald. Daarnaast blijft de Chinese economie moeilijk in te schatten en blijft het risico van een sterke terugval van de Chinese economie aanwezig. Verder kunnen oplopende spanningen in het Midden-Oosten via een hogere olieprijs nadelig uitwerken op de wereldeconomie en daarmee op Nederland, hoewel de olieprijs recent minder gevoelig lijkt voor geopolitieke ontwikkelingen dan in het verleden. Ook zijn de mogelijkheden van centrale banken, waaronder de ECB, om verdere groeiafzwakking te verminderen, beperkt. Daarbij komt dat in delen van het eurogebied, waaronder Frankrijk, Italië, Spanje en België, door de hoge overheidsschuld de mogelijkheden tot expansiever begrotingsbeleid beperkt zijn.

Belangrijkste verschillen met de Macro Economische Verkenning 2020

De belangrijkste verschillen zijn:

- De wereld bbp-groei is met 0,2% naar beneden bijgesteld voor zowel 2019 als 2020, vooral door lagere realisatiecijfers.
- Ook de groei van de wereldhandel is naar beneden bijgesteld, met 0,5% voor 2019 en 0,6% voor 2020.
- De groei van de relevante wereldhandel is voor 2019 naar boven bijgesteld met 0,4% voor 2019 en met 0,5% naar beneden voor 2020. De opwaartse bijstelling van de relevante wereldhandel in 2019 wordt in belangrijke mate gedreven door hogere realisaties in de eerste helft van 2019. Zo kende Ierland een invoergroei van +40% in het tweede kwartaal. Daarbij nemen wij aan dat de wegens de Brexit opgebouwde voorraden langer worden aangehouden en pas in 2020 geleidelijk worden afgebouwd, wat het 2020 cijfer drukt.
- Door nieuwe realisaties is de bbp-volumegroei in 2019 met 0,1% neerwaarts bijgesteld. Door de neerwaartse bijstelling van de overheidsbestedingen en de stikstof- en PFAS-problematiek is de bbp-volumegroei in 2020 met 0,2 % neerwaarts bijgesteld.
- Vanwege een neerwaartse bijstelling van de groei is de raming van het werkloosheidspercentage in 2020 met 0,1%-punt naar boven bijgesteld. De raming voor 2019 is ongewijzigd.
- Op basis van de reeds afgesloten cao-akkoorden met een looptijd over 2020, is de cao-loonstijging voor 2020 met 0,3%-punt opwaarts bijgesteld.
- De inflatie (hicp en cpi) is voor 2020 met 0,1%-punt opwaarts herzien, grotendeels als gevolg van de hogere loonstijging.
- De pensioenpremie voor 2020 bij de overheid is 1%-punt opwaarts bijgesteld. Dit is het gevolg van het feit dat een voorgenomen daling niet doorgaat en dat de premie voor arbeidsongeschiktheidspensioen met gemiddeld zo'n 0,4%-punt omhoog gaat. De geraamde stijging van de pensioenpremie voor 2020 in de markt is 0,7%-punt neerwaarts bijgesteld, van 1,2%-punt naar 0,5%-punt, mede in verband met het feit dat het kabinet heeft aangegeven dat het logisch zou zijn dat sociale partners de pensioenpremie en pensioenopbouw in ieder geval het komende jaar zoveel mogelijk stabiel willen houden.
- Nadat zorgverzekeraars hun premies voor 2020 bekend maakten, is de raming voor de nominale zorgpremie in 2020 met 15 euro verlaagd tot 1415 euro. De premieopbrengsten van zorgverzekeraars vallen hierdoor 0,2 mld euro lager uit. Daarnaast zijn de Zvw-uitgaven neerwaarts bijgesteld met 0,6 mld euro in 2020.
- Het EMU-saldo is in 2019 0,2%-punt opwaarts bijgesteld. In 2020 is de opwaartse bijstelling 0,5%-punt. De belastinginkomsten zijn hoger dan geraamd door gunstiger realisaties en hogere winsten. De verwachte uitgaven zijn lager, vooral doordat de onderuitputting mede als gevolg van de stikstofproblematiek opwaarts is bijgesteld.
- De raming van de EMU-schuld is in 2019 0,3%-punt bbp neerwaarts bijgesteld. De EMU-schuld is in 2020 1,0%-punt bbp neerwaarts bijgesteld vanwege de voorgenomen verkoop van aandelen ENECO door gemeenten die via verplicht schatkistbankieren tot uitdrukking komt in de bruto overheidsschuld.
- De volumegroei van de investeringen van de overheid is in 2019 met 0,9%-punt opwaarts bijgesteld, vooral vanwege nieuwe kwartaalcijfers van het CBS. De volumegroei in 2020 is met 1,6%-punt neerwaarts bijgesteld doordat de uitgaven lager zijn dan geraamd. De volumeontwikkeling van de overheidsconsumptie in 2019 en 2020 is met 0,6%-punt neerwaarts aangepast.
- De mediane koopkracht in 2019 is met 0,2%-punt neerwaarts bijgesteld. De mediane koopkracht bedraagt nu 1,0% voor 2019. Deze bijstelling wordt voor 0,1%-punt verklaard door een update van de brondata, die gebruik maakt van recentere gegevens en waarin de herziening van de CBS-inkomensstatistiek is

verwerkt.[5] De andere 0,1%-punt is het gevolg van een positieve, maar afgerond kleiner dan 0,1%-punt, bijstelling van de inflatie (afgemeten aan de cpi).

- De mediane koopkracht is in 2020 ongewijzigd ten opzichte van de MEV en gelijk aan 2,1% voor 2020. Door de opwaartse bijstelling van de loonontwikkeling voor bedrijven, een 15 euro lager uitvallende zorgpremie en minder hard toenemende marginale pensioenpremies stijgt de koopkracht met 0,2%-punt. Daar staat tegenover dat de opwaartse bijstelling van de inflatie (gemeten met de cpi) van 0,1%-punt zorgt voor een daling van de koopkracht met 0,1%-punt. Tenslotte is de mediane koopkracht met 0,1%-punt naar beneden bijgesteld als gevolg van een update van de brondata. [6] Per saldo blijft de mediane koopkracht in 2020 ongewijzigd.

[5] Zie Haard, M. de , 2019, Gevolgen voor de koopkrachtramingen van de overstap op een nieuw bronbestand, Achtergronddocument (link).
[6] Zie Haard, M. de , 2019, Gevolgen voor de koopkrachtramingen van de overstap op een nieuw bronbestand, Achtergronddocument (link).